

בין פרנציסק למאגוויץ

על "ביער ובעיר" לעגנון ו"תקוות גדולות" לדיקנס

יער ובעיר", סיפורו הקצר של עגנון (נדפס לראשונה ב"הארץ" ב-15.4.1938) מספר על נעורי המספר, ובייחוד על פגיתו עם פרנציסק, אסיר שנמלט אל היער, ועל מה שבא אחריה. "תקוות גדולות", הרומאן של צ'ארלס דיקנס, המספר האנגלי בן המאה ה-19 (נדפס לראשונה בהמשכים ב-1860-1861) מספר על ילדות המספר, על פגישתו עם מאגוויץ, אסיר שנמלט לאזור הביצות, ועל מה שבא אחריה. פגישות אלו היו משמעותיות ביריב תר בחיי שני המספרים ובחיי שני האסירים הנמלטים שבשתי היצירות.

"תקוות גדולות" היה רומאן הניכוח מפורסם מאוד כשעגנון כתב את "ביער ובעיר". תרגום של הרומאן הופיע באירישי ב-1939 ("גרויסע אויסזיטקן", תרגם ב. מארשאק, מעלובכע-פארלאג פאר די-נאציאנאלע מיינדרעהייטן, קייב). כאשר פרסם עגנון את סיפורו, הקורא העברי יכול אז כבר להכיר יצירות שונות של דיקנס שהופיעו בלבוש עברי בארץ וביאורשה: "שתי ערים" הופיע בלבושו העברי ב-1929; "דוד קופרפילד" ב-1921 וב-1928, "בית ממכר-עתיקות" ו"אוליבר טוויסט" ב-1924, "כתבים מעזבון בית הווידע הפיקוקי" ב-1921-1922. עגנון חי בשנים 1913-1924 בגרמניה, ויכול להכיר מקרוב את ספרות אירופה. "תקוות גדולות", הרומאן של הסופר האנגלי דיקנס, פורסם במהדורות שונות בגרמנית החל מסוף המאה התשע-עשרה, אך בעברית הופיע בעיבודים ומהדורות שונות (1950, 1955, 1956, 1983) תקופה ניכרת אחרי פרסום "ביער ובעיר". ישנם קווי דמיון משמעותיים מאוד, מורכבים ובלתי קונבנציונאליים, בין "ביער ובעיר" ל"תקוות גדולות". ההשוואה בין שתי היצירות עשויה להעשיר את קריאתו של "ביער ובעיר". קווים אלה יוצגו כאן, על הדמיון ברעיונות, באידיאולוגיה, באווירה הרגשית, ברמויות, ברקע, בתימות, באפייזודות ובעלילה, והקורא יחליט האם מדובר בקווי דמיון מקריים או בהשפעה של

דיקנס על עגנון. אם הקורא יטה לחשוב שמדובר בהשפעה, יהיה זה מעניין לראות מה קיבל ומה רחה עגנון מ"תקוות גדולות", מדוע, כיצד ובאיזו מידת הצלחה הוא עשה זאת. אציג כמה מהקווים הרומים או הזוהים בין שתי היצירות:

זווית-הראייה: שתי היצירות מסופרות בגוף ראשון והסיפור הריטורוספקטיבי מסופר בהן ממרחק זמן מן המאורעות, כך ששעת הסיפור מתמורדת עם שעת ההתרחשות. בשתי היצירות זווית-הראייה היא פנימות של ילדים מעורבים בסיפור (שבגרו בזמן הסיפור) בזמן שהמאורעות קרו, ועל כן, זווית-הראייה שלהם כילדינו בזמן התרחשות המאורעות היא מוגבלת, אינה פאנוראמית-ריטורוספקטיבית.

חמסגש: הצדדים למפגש, משמעותו, מקומו: בשתי היצירות פוגשים הילדים התמימים אסירים נמלטים, והמפגש הופך משמעותי ביותר בחיי הילדים ובחיי האסירים. הליכת הילדים מחוץ למקום יישוב מדאיגה את בני משפחותיהם – את ההורים ב"ביער ובעיר" (ע' רסט) ואת האחות שגידלה את פיפ היתום ב"תקוות גדולות" (ע' 9-10). בשתי היצירות המפגש מתרחש מחוץ לעיר: ב"ביער ובעיר" – ביער, ליד נחל (ע' רסט), וב"תקוות גדולות" – בביצות, ליד נחל (ע' 8).

הופעה, קול: בשתי היצירות מושכת הופעתם החיצונית של האסירים הנמלטים את תשומת-ליבם של הילדים. הופעתו הרשלנית של האיש המפחיד, לבושו, מצבו הגופני ופצעיו מושכים תשומת-ליבו של פיפ (ע' 5-6). גם פרנציסק היה מגודל שיער (ע' רעד), רשלו בהופעתו ביער. קולם בזמן המפגש של שני האסירים הנמלטים אף הוא מושך את תשומת-לב הילדים. פרנציסק צועק (ע' רעד-רעה) ואילו קולו של מאגוויץ מתואר כרועם ואימתני (ע' 5).

פחד: בעוד שקיומם של האסירים הנמלטים, פרנציסק ומאגוויץ מטיל אימה בלתי ראציונאלית על אחרים, גם פרנציסק (ע' רעד-רעה) וגם מאגוויץ (ע' 6) מלאים פחדים ראציונאליים מפני החברה

ורשויותיה המבקשות ללכודם. בשתי היצירות, אין בכוחן של תחבולות מיכאליניות למנוע פחדים, כשבסיס הפחד אינו ראציונאלי. מאגוויץ מזהיר את פיפ לא לספר לאיש על פגישתם, אחרת, יתנכל לילד בחור מסויים: "ילד יכול לנעול את דלת-ביתו, יכול לשכב במיטת חמה, יכול להתכסות היטב, יכול למשוך את חשמיכה מעל לראשו, יכול לראות את עצמו בטוח מסכנת, אבל הבחור הזה... יקרע אותו לגזרים" (ע' 8-9). ב"ביער ובעיר" אנשי היער "סמוך לחשיכה מגיפים את התריסים ונועלים את הדלתות ומוסיפים מנעול על מנעוליהן ועולים על מטותיהם מתוך אימה מפני פרנציסק...". (ע' רע) שיכול, לדעתם, להיכנס לבתים אפילו דרך ארובת עשן. כנגד זה, כאשר יש לאדם חוזק פנימי, אין לו צורך בתחבולות מיכאניות, וכך נוהג עורך-דין ג'אגרס: "לעולם אינו מרשה לנעול דלת או להגיף חלון בלילה"; ולמרות התגרותו בפורצים, "אף אחד מהם, סר, לא ירחיב עוז בנפשו לנסות זאת בעד כל חון שבועלבו" (ע' 168). גם הילד ב"ביער ובעיר" אינו רדוף פחד. כוח ההפחדה נובע בסיפורים לא כל כך מהמפיחיד, כמו מהפוחד, הכופה על עצמו מאסר עצמי או סייגים מתוך פחד בלתי-ראציונאלי.

תנ"ך: נראה, שבשתי היצירות מייחסים העבריינים הנמלטים כוח מאגי לתנ"ך. פרנציסק נפחד ומתעצבן מהספר שהילד מחזיק בידו, גם כשהוא לומד שמדובר בכתבי-הקודש (ע' רעד-רעה). מאגוויץ נשא בכיסו כרך של כתבי-הקודש, כנראה, "כדי לחשביע בו בני-אדם בשעת חירום" (ע' 271, וכן ראה בע' 275, 280, 283). בשרשי-נשמותיהם של שני העבריינים יש מנטיות המאמין.

האם הבינו הילדים שחם נפגשו עם העבריינים? פיפ הבין, זמן קצר אחרי שנפגש עם מאגוויץ, שהאיש שהוא פגש בביצות היה עבריין. ב"ביער ובעיר" הילד הבין, לדעתי, בעת הפגישה עם פרנציסק שהוא פגש את העבריין פרנציסק. סדן ("אבני גדר", מסדה, 1970 בע' 99) ושטר"אוס ("בדרכי הספרות", מוסד ביאליק, ע' 151) סברו, יחד עם אחרים, שבשעת הפגישה עם פרנציסק ביער לא עמד הילד על זהותו של פרנציסק. דעה זו מתעלמת, לדעתי, מקווים מרכזיים בדמות הילד, מהתפיסה האידיאולוגית של הסיפור ומדקויות שונות בטקסט. הנער ב"ביער ובעיר" ערוך לפגישה עם פרנציסק ביער (ע' רסט, רע, רעא). אנשי היער, וביניהם הוריו, דואגים מפני הרוצח המסתתר ביער.

יין שרוף (ע' רעה). הצעת המשקה בשני המקרים נובעת מסימפטיה.

ברכות, אהדה: ב"ביער ובעיר" הנער רצה לברך את פרנציסק ברכת "לחיים", אך כיוון שהוא לא ידע כיצד לועזים זאת בלשונו של פרנציסק, הוא בירך אותו ב"לבריאות" (ע' רעה). ברכות "לחיים" או "לבריאות" אינן ברכות שתושבי העיר היו מברכים בהן את פרנציסק, משום שהם חשבו שבריאותו וחיוו מסוכנים לקיומם. אחרי שהילד בירך, שאל אותו פרנציסק מה הוא לחש. גם ב"תקוות גדולות" פיפ ראה את מאגוויץ' אוכל את הפשטידה שפיפ הביא, ופיפ אמר לו: "אני שמח שאתה נחנה ממנה" (ע' 18). גם כאן שואל האסיר הנמלט: "אמרת משהו?" והילד חוזר על דבריו. בשני המקרים רגעים אלה מכריעים בחיי המספרים והאסירים הנמלטים כאחד. הברכה נוגעת לליבו של מאגוויץ' הבודד ב"תקוות גדולות"; וב"ביער ובעיר" היא גוררת את הסבר "שחבול נחיה בדברו" לפרנציסק. ברכת "שחבול" משנה את מבטו של פרנציסק על עצמו, על הגורל, על החברה ועל האל.

הפתרת עובדת המפגש: בשתי היציאות מסתירים המספרים את העובדה שהם נפגשו בעבריינים הנמלטים. גם ב"ביער ובעיר" (ע' רעו) וגם ב"תקוות גדולות" ממשיכים המספרים לחשוב אחרי הפגישה על הפגישה שהייתה להם עם העבריינים, בגלל משמעותה בחייהם.

הכרת-תודה: בשני המקרים יש הכרת-תודה של האסירים הנמלטים למספרים-הילדים על שלא הסגירו אותם לרשויות. הכרת-תודה זו במקרהו של פרנציסק מוסיפה ברת אך ורק בכך, שהוא הבין את הברית שלו עם הילד, וידע שהילד עמד בה ולא הסגירו. כאשר פרנציסק נלכד, הוא הביט בנער בקורת-רוח, כי הנער לא נטפל למבקשי נפשו של פרנציסק (ע' רעו). לפני מותו משמיע פרנציסק הברית "טשאקל" – ובכך הוא מודה שהכול נהיה בדברו של הקרוש ברוך-הוא. גם פיפ תוהה בלב חרד אם מאגוויץ' יחשוד בו שהוא, פיפ, הסגיר אותו (ע' 31). לפיפ היה חשוב לשכנע את מאגוויץ' שהוא, פיפ, לא הסגירו, ואכן הוא הצליח למשוך את מבטו של מאגוויץ' (ע' 33). המחווה האנושי של פיפ מרגש את מאגוויץ' וגואל אותו מבדידותו ונידויו בחברה, ומאותו רגע הוא חש רצון וחובה להגן על פיפ לכל אורך חייו. תגובותיהם של שני העבריינים למחווה האנושי מעידה על רגישות אנושית.

צ'ארלס דיקמן

הוא יודע... ואכן, ליבו אינו מגלה לפיו את מה שהוא יודע, וכשהוא קורא בעיי-תונים על פרנציסק, עניינו הוא בהשוואה המלמדת על החברה ולא בפרנציסק, שרוחו הופקדה בידי הבורא. רק בקריאה כזאת אפשר להבין מדוע יש נחת-רוח לפרנציסק מהנער כשפרנציסק מולך לתלייה. הרוצח מאמין, שהילד לא הסגירו, וכך מוחזר אמונו של הרוצח באדם. הנער עצמו נהג כמאמין ב"שחבול נחיה בדברו". הנער מזדהה עם היער וכל אשר בו, כי הכול בו נוהג לפי דין שמים ולא דין אדם; אך אינו מזדהה עם העיר ויושביה, שהם מלאי-פחדים, מפריח-סיפורים, בעלי-דעות לא יציבות, אכזרים. בחברה זו יש חוק, אך חוק זה אינו ממצה את הצדק, ולכן "נמצא אדם שעושה דין לעצמו, יש שמוצאים לו זכות" (ע' רע). בשני הסיפורים, משתפסו הילדים שהם נפגשו בעבריינים, אין הם מסגירים את העבריינים לשלטונות. אי-ההסגרה מעידה על איוו סימפטיה של המספרים בילדותם כלפי העבריינים. יחסם האנושי של המספרים גואל את העבריינים מבדידותם ומחזיר להם את האמון בסדרי העולם.

שבועה, אמון: הן ב"ביער ובעיר" (ע' רעה) והן ב"תקוות גדולות" (ע' 18) נותנים האסירים הנמלטים אמון בכך, שהמספרים לא יסגירו אותם. עניין זה מטריד את שני האסירים הנמלטים: וכך פרנציסק כמוהו כמאגוויץ' (ע' ר), דורש מהילד להישבע שלא יספר שראה אותו (ע' רעה).

אובל: בשתי היצירות העבריינים הנמלטים זקוקים לאוכל שיובא להם מבחוץ. פיפ ב"תקוות גדולות" (ע' 17-19) מביא אוכל למאגוויץ' והאיש הזקן נושא קדירה מכוסה וריח של תבשיל חם נודף ממנה (ע' רעב), כנראה, עבור פרנציסק.

משקה חריף: ב"תקוות גדולות" פיפ מביא ברנדי למאגוויץ' (ע' 17); ב"ביער ובעיר" פרנציסק מציע לנער לשותת עמו

גם הילד חושש מכך, כפי שנראה מהעובדה שהוא מביע את חששו מפני פרנציסק בשאלו זקן שהוא פוגש ביער אם הוא מתיירא מאנשים "כגון משודדים ולספטים, מפרנציסק וחבריו" (ע' רעב). הילד והזקן הינם חסרי הגנה בפני רוצח חזק. הפגישה עם פרנציסק הוכנה יפה על-ידי תיאור התולעים המתחבאות בקרקע מתוך פחד-שווא מהילד. גם יושבי העיר פוחדים פחד-שווא, ונחבאים מפרנציסק הנחבא מפניהם. סמיכות הפרשיות בין התחבאות התולעים לפגישה עם פרנציסק מעמידה את הפחד כסימנן של שתי הפרשיות: "תולעים... נתעותו וברחו נתעותו וחד-ביאו עצמן בקרקע... קסם כנגדי אדם אחד... וצעק עלי מה אתה עושה כאן?" (ע' רעד). קפיצת האיש, צעקתו, תוקפנותו, הופעתו, מצטרפות לחששות המוקדמים של הנער. ההכרה של הנער שהחששות התממשו מסבירה את העיקוב הקרוב של הנער אחרי הטון והתנועות של פרנציסק: "פשט ידו... וצעק"; "נתן עלי קולו וצעק..."; "בעט בקרקע וצעק" (ע' רעד-רעה). לפיכך, את הריאלוג בין הנער לפרנציסק (שם) יש לקרוא כך, שבתחילתו חושד הנער המתוחכם שהוא פגש ברוצח ובסופו הוא בטוח בכך. הוא כורת ברית עם הרוצח, מתוך כך שאינו מזדהה עם יושבי העיר ודרך חייהם, ומניח לאל, שהכול נהיה בדברו, לעשות ברוצח כדברו. בדי-אלוג בין הרוצח לנער מתייחס הטראנספורמאטור, "אמרת לי", לדברי הנער; ואילו הטראנספורמאטור "צעק" מתייחס לדברי פרנציסק, ומשתנה ל"אמר" או "שאל" כשהנער מצליח להרגיע את העבריין החשדן. דברי הנער, לפיהם הוא מהלך, מטייל לו ביער, מרגיעים את פרנציסק, ששואל אם אין הילד מתיירא. הילד משיב: "איריות ונמרים אין כאן... אם פן מה לנו להתיירא?" – בדיוק אותה תשובה ששמע מפי הזקן ביער. תשובה זו מניחה קשר אפשרי בין הזקן לפרנציסק, ובעיקר היא מחזירה את פרנציסק לחברת האדם, השונה מהחיות. עתה, משפחדו פג משהו, מתפנה פרנציסק לשאול על טיב הספר שהנער נושא עמו, ובכך מוסב נושא השיחה מהפחד המיידני לכתב-הקודש. הנער שותה מיינו של פרנציסק ובוה נכרתת ביניהם ברית שתיקה. ברכת הנער, "שחבול נחיה בדברו", היא תוכן הברית: דבר האל – ולא הלשנת הנער – יקבעו את גורל העבריין. וכשפרנציסק מבקש מהנער להישבע שלא יספר שפגש אותו, הנער מסרב בטענה "יחלוא איני יודע מי אתה" (שם) – אין צורך בשבועה, כי ממילא אין

ש"י עגנון, 1960

בוטה של החברה) כמגשרת בין אנשים מעבר להברלי רת.

דמויותיו ועלילותו של עגנון מהודקות בחסכוניות ומובילות אל המסר, שהוא אנושי-כללי: "שהכול נהיה בדברו", דבר שמסביר גם את העדר המקום והזמן הספציפיים. המתחים בין יחיד לחברה, בין משפט החברה ומשפט האל, בין מה שנראה על פני השטח לבין התוכן האמיתי, הם מתחים של כל מננה חברתי, בין שהוא יהודי ובין שאינו יהודי. בית-המשפט של החברה אינו בהכרח בית הצדק שלה, ועשיית דין אינה בהכרח עשיית צדק. בשני הסיפורים אנו מוצאים ארבעה אלמנטים עיקריים: מספר, עברייני, חברה, אלהים. בסיפורו של עגנון מודגש יותר האל ומשפטו, כי המספר חי בעולם שאמונה זו מסדירה ומסבירה בו את העולם. הכול נהיה לפי דבר האל. אמונה זו מופיעה במקומות מכריעים בסיפור - בייחוד במפגש בין הפושע למספר, ובסוף הסיפור. אמונת המספר בכך, שהכול נהיה בדבר האל מסבירה את אחר הברלים בינו לבין פיפ: פיפ רוצה לשנות את חייו ולהעשות ג'נטלמן ובעוד שהמספר בסיפורו של עגנון אומר: "כל יחבי חייה מושלך על אבא" - "אבא" - לא רק אביו-מולידו אלא גם אביו שבשמים, לפי תהלים נה, 23: השלך על ה' יחבך וחוא יכלבך". ברומה לכך, דמויות-משנה ועלילות-משנה נעדרות מהסיפור, לא רק משום שלפנינו סיפור קצר כנגד רומן, אלא גם משום שדמויות ועלילות אלו אינן הולמות את העולם הרחב-הידידותי העומד כציר הסיפור. אסטלה וגב' האבישם הינן רחוקות מדי מהעולם היהודי של הסיפור. כך, האבישם רחוקה מעולם זה בגלל הסתגרותה, חוסר מגעה עם קהילתה, חוסר המעגן שלה באמונה כגורם שיכול לפתור את עולמה, אהבתה הפטלית ואפילו עושרה חומרי. לו האמינה שהכול נהיה בדבר האל הייתה עשויה לפתור את עולמה.

הצטברותם של האלמנטים הדומים באפיונות, באווירה, בנושאים, בעולם הרגשי, בעלילות, בדמויות ובאידיאולוגיה בין שתי היצירות, הינה בעלת משקל. חלק מאלמנטים אלה הם גם ייחודיים ומורכבים למדי. הצטברות זאת ומורכבות האלמנטים צריכים להילקח בחשבון כשאנו שואלים האם כאן לפנינו ענין של השפעה או דמיון מקרי. גם במקרה שנסיק, כי קווי הדמיון הינם חזקים ומצדיקים את הרעה שלפנינו מקרה ברור של השפעה ספרותית, אין זה גורע מהמקוריות והמורכבות האמנותית של עגנון ב"ביער ובעיר". ■

כחלק מהחברה. פיפ אף משווה בינו לבין מאגוויץ' והשוואה היא לזכות האחרון: יראתי בו אדם טוב פיכמה משחייתי אני בלפי גי' (ע' 360). בשתי היצירות אנו רואים כיצד רשעים ורשעות פטורים מעולו של החוק ומתקיימים בלי להפר אותו. משפט ומוסר, משפט וצדק, הם מושגים שונים.

משפטם של החברה: בשתי היצירות סדרי החברה ומשפטם אינם מוציאים את הצדק לאור. ב"ביער ובעיר" מזדהה הילד עם היער, ולא עם העיר. התערבות האדם בעסקי אחרים ובעסקי העולם אינה מקדמת: "...בשאין מכניסים ראש בעסקיו של עולם ואין מבטלים אותו ממלאותו ונותנים לו לעשות בדרכו עושה הוא יפה, יפה ממה שאני ואתם יכולים לעשות" (ע' רסח). הילד אינו מאמין במשפט האנושי כפי שהוא מיושם בעיר, ושתכופות אין בו צדק, השיפוט האנושי הוא הפכפך ועקלקל ותכופות מתגבש בלי משפט (ע' רע, רעז). רעה זו מסבירה מדוע הוא לא הסגיר את פרנציסק וסמך על מי שהכול נהיה בדברו. גם ב"תקות גדולות" הסדר החברתי, קיומן של הרשויות ואפילו בית-המשפט אינם מבטיחים צדק.

קבלת חדין: מאגוויץ' ופרנציסק שניהם מקבלים עליהם את הדין. מלתו האחרונה של פרנציסק טרם תלייתו היתה "טשאקל" - לשון "שהכול נהיה בדברו": "הצדיק אותו רוצה עליו את חדין, שהכול נהיה בדברו של חדין ברוך הוא" (ע' רעח). גם מקבלת-מרות והשלמה (ע' 370). השופט והנאשמים "צפויים לעמוד, מתוך שיויון גמור, למשפטו של הצבוח מעל-גבוה, שהכל גלוי וידוע לפניו ואין מלפניו שגגה" (ע' 370). מאגוויץ' אמר לשופט לאחר פסק-הדין: "כבוד השופט, קיבלתי את גזר-דין המוות מידי שמיים, אבל אני מקבל אותו גם מידיך" (ע' 372-373). פרנציסק ומאגוויץ' קיבלו את גזר-הדין של האל.

פיכום: הברלי רוחב היריעה של סיפור קצר כנגד רומאן בהכרח מעמידים אלמנטים נברלים בין שתי היצירות. בסיפורו של עגנון שובצו אלמנטים יהודיים לאורך הסיפור - כגון לימוד תורה, בית החברה ציון, תהילים, המלך דוד, קין והבל ועוד. פרנציסק אינו יהודי. שילוב של אלמנטים יהודיים ולא יהודיים מאפשר לעגנון דרך העלילה להציג את דעותיו הכלליות על חוסר צדק חברתי, חוסר הבהירות לגבי השאלה מי האשם ומי הקורבן, האמונה ב"שהכול נהיה בדברו" (בניגוד להתער-

הלכידה: בשתי היצירות משתמשות הרשויות בכוח-אדם מוגזם עד לגיחוך בעת לכידת העבריינים ("ביער ובעיר" ע' רעו; "תקות גדולות" ע' 28) כאילו היו אלה בעלי כוח מאגי וחסרי-מעצורים.

קין וחבל: שמו הפרטי של מאגוויץ' הוא אייבל, הבל (ע' 267). החברה מתייחסת אליו כאל קין, אך למעשה, הוא קורבנה. בהקשר לזה אנו זוכרים שמאגוויץ' הרזה "אם בנסיבות טובות מאלה היה עשוי להיות אדם טוב יותר" (ע' 370), אך הוא, למעשה, קורבן החברה. ב"ביער ובעיר" הפך הזקן, אותו פגש הנער ביער, את היצירות על פניהן, וסיפר שהכל הרג את קין. ב"ביער ובעיר" כך התליין חבל סביב צווארו של פרנציסק, "משך התליין איילך ואילך עד שמרחח נשמתו של פרנציסק מגופו" (ע' רעז). מוות כזה יכול להזכיר לנו את מותו של הבל: "... ואיך הרגו? נמל אבן ועשה בו פציעות פציעות, חבורות חבורות בידיו וברגליו, שלא היה יודע מהיכן נשמח יוצאת, עד שהגיע לצווארו ומת" (ספר האגדה ע' יח. תנחומא בראשית: בראשית רבה כב; שמות רבה לא). השאלה של מיהו הקורבן ומיהו האשם עולה במקורות בהקשר זה: "ואף קין כך אמר: אני הרגתי אותו - בראת בי יצירה-רע, אתה שומר את הכל ולי הנחת להרגו? אתה הוא שהרגתו: שאילו קבלת קרבני כמותו לא הייתי מתקנא בו" (שם). ב"ביער ובעיר" האופי הקיבוצי של יושבי היער, כפי שהוא עולה מן הסיפור, הוא שלילי, ואף כי פרנציסק נלכד ונרדף כחוק, עדיין לא נהיה לנו אם הוא, הפושע, קרבנה של החברה או להיפך.

האופי של העבריינים: עונשם של מאגוויץ' ופרנציסק היה מוות בתלייה. בשניהם יש צדדים אנושיים רגישים חיריים שניהם לא ראתה. שניהם אנושיים וזקוקים להתקבל לחברה האנושית. שניהם מתו בהכרת-תודה לאדם שקיבל אותם